

УКРАЇНСЬКІ СЕЛЯНИ В ОБГОВОРЕННІ АДРЕСИ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ У ВІДПОВІДЬ НА ТРОННУ ПРОМОВУ ІМПЕРАТОРА 27 КВІТНЯ 1906 р.

На основі стенографічних звітів висвітлено конкретні обставини участі українських депутатів селянського походження в триденному обговоренні зворотної адреси Державної думи. Висвітлено склад групи селянських депутатів та способи їхньої участі в обговоренні тексту документа. Звернуто увагу на особливості змісту й стилю виступів окремих депутатів, ступінь володіння предметом, емоційну складову промов, полемічні прийоми. Проаналізовано мотивацію цих депутатів залежно від життєвого досвіду, освіти, моральних та політичних переконань.

Відзначено, що в цих виступах високий рівень спеціальних знань мирно вживався з популізмом, гострота висловлювань та український гумор – із неглибоким баченням проблем, щирість і відкритість – із партійним догматизмом, місцевий патріотизм – із байдужістю до української національної проблематики в цілому. Обговорення програмного думського документа українськими селянами в цілому продемонструвало їхній демократизм та скерованість на вирішення насамперед соціально-політичних проблем, що їх артикулювали програми загальноросійських політичних партій.

Ключові слова: українські селянські депутати; перша Державна дума; зворотна адреса.

Виступи з думської трибуни можуть бути цікавими для історика в різних сенсах. Вони містять конкретну історичну інформацію – про сам факт виступу, про особу промовця (прізвище та яку губернію чи місто він представляє), про контекст виступу тощо. Важливо й те, з якого приводу той чи інший депутат піднімався на трибуну, від імені яких політичних сил говорив, наскільки вписувався в загальну атмосферу залу, як його виступ сприймався (у цьому разі йдеться тільки про те, як реагувала на нього думська зала, без відслідковування подальшого можливого суспільного резонансу, насамперед у пресі). Зрештою, які навички публічного говоріння мав, якими прийомами послуговувався, до яких цінностей чи якого досвіду апелював тощо.

В історіографії є приклади аналізу виступів українських селян в Думі переважно в іншому політичному аспекті [1; 4; 5; 7; 8 та ін.], але як джерело для вивчення соціо-

ментальної історії селянства вони практично не використовувалися.

Джерелом повідомлення є стенографічні звіти засідань першої Думи [3]. Про цей новітній для початку ХХ ст. вид історичного джерела нам уже доводилося писати в спеціальній розвідці [6], тому тут лиш нагадаємо про їхню популярність у представників різних політичних сил того часу – кадетів і українських поступовців, соціал-демократів і окремих представників правоконсервативних сил. Інша річ, що стенограми використовувалися переважно для характеристики політичного процесу в державі й політичних поглядів його учасників, для чого надавалися якнайкраще. Щоправда, ідеалізувати це джерело теж не варто, точніше, не варто читати стенограми некритично, як і будь-яке інше джерело. Деякі історики взагалі вважають, що стенографічні звіти вимагають наявності «ключа», без якого практично не піддаються прочи-

танню, бо іноді дискусія могла мати ритуальний характер, іноді була лиш відлунням суперечок у кулуарах Думи і тощо [9, с. 11]. Можливо, твердження надто категоричне, але в методологічному плані заслуговує на увагу. У кожному разі, окрім політичної історії, «класичним» джерелом для вивчення якої за визначенням мали б бути думські стенограми, вони є вельми містким джерелом також історії соціальної, економічної та ін. Парадигми історичного дослідження значно розширилися, і тепер ми намагаємося використовувати тексти стенограм для вивчення власне «людського виміру» суспільства. Зосередимось наразі на селянській складовій українського депутатського корпусу першої Думи.

Завданням роботи є прослідкувати думську поведінку селянських депутатів від українських губерній у стартовий період роботи Державної думи Російської імперії першого скликання в її «людському вимірі». Вона розглядається в загальному контексті тодішніх думських дебатів, тон яким задало обговорення відповіді палати на тронну промову імператора Миколи II в Зимовому палаці під час прийому депутатів перед відкриттям першої сесії Думи 27 квітня 1906 р. Відповідь депутатів монарху за традицією європейського парламентаризму називалася «зворотною адресою» або просто «адресою», і в подальшому викладі ми будемо послуговуватися переважно цим останнім терміном.

Обговорення проекту адреси (у двох читаннях) відбувалося протягом четвертого засідання Думи, яке стало найбільш протяжним у сесії і тривало 2–5 травня 1906 р. Закінчилося воно о 01:00 5 травня. Годину було надано комісії для остаточної редакції, потім було ще третє читання, уже під час п'ятого засідання Думи, яке тривало цієї ночі з 02:30 до 03:30 [3, с. 237–249].

В обговоренні адреси взяло участь багато депутатів із різних кутків імперії. Від селян українських губерній це були (у порядку появи на думській трибуні) депутати Заболотний, Грабовецький, Назаренко, Тесля, Куриленко, Онацький, Штефанюк та Михайличенко –

кожен зі своїм баченням проблеми, своїми переконаннями й політичними або суто людськими амбіціями. За кожним був власний життєвий досвід, спричинений ним партійний вибір, кожен мав настанови з місць і намагався – більшою чи меншою мірою – відстоювати їх у сесійній залі.

Першим, уже 2 травня, слово отримав житомирський адвокат, приписаний до сільської громади на Поділлі, Іван Заболотний. Як виявиться, він стане найактивнішим у виступах, у справі внесення поправок, у репліках та іншій помітній діяльності протягом усього часу обговорення зворотної адреси. Поіменний і предметний покажчик до стенографічних звітів фіксував тільки найголовніші виступи цього (та й, власне, інших) депутатів [2], тому подібну, дещо навіть гарячкову, діяльність Заболотного можна прослідкувати тільки за стенограмою [3, с. 27, 92–93, 94, 141, 143–144, 147, 169, 171–174]. Він продемонстрував непогану юридичну виучку (мав за плечима юридичний факультет університету Св. Володимира, хоча диплом йому так і не вручили, – О.К.). Згоджувався з тим, наприклад, що амністії вимагати не можна, а можна тільки просити, бо це законна прерогатива монарха, що смертну кару наразі не можна відмінити, але можна призупинити, тощо. Полемізував із професором Максимом Ковалевським стосовно визнання Державної ради верхньою палатою російського парламенту, відстоював право нижньої палати (власне Думи) на бюджетний контроль і т. п. [3, с. 27, 71–72]. При цьому юридичні формули органічно вживалися з популістською термінологією – популярними тоді категоріями війни і миру; використовувалась співзвучність слів «парламентар» і «парламентар» і т. ін. Заболотний як інтелігент у першому поколінні був схильний до уособлення собою якщо не всього народу, то українського селянства щонайменше: «... я клопочуся від імені народу про заміну формули (виборчої. – О. К.) неясної й невизначеної тим, що виборче право має бути рівним, прямим, з таємним поданням голосів, однаковою для всіх національностей, всіх

релігій і для обох статей» [3, с. 143]. Що більшість за виборче право жінок – очевидно: «за простим арифметичним підрахунком в Росії 140 млн жителів, з них 70 000 000 жінок», і вони за свої права. Якщо хтось думає, що їм не треба, і особливо селянкам, то «я, представник трьох мільйонів селян в Подолії, я заявляю тут від імені чоловіків і жінок, що для нашої селянської жінки дорогі й дорожчі не тільки загальне, пряме виборче право, не тільки громадянські права, але навіть і та мала розрада, як «відняття у чоловіків права вимагати своїх дружин по етапу назад» [3, с. 144].

Його виступи сприймалися колегами по депутатському корпусу далеко не завжди схвально. Князь Шаховської, виступаючи услід за Заболотним, із прихованим роздратуванням говорив, що в них в Ярославській губернії ще не відомо, чи так уже жінки-селянки всуціль були б за загальне виборче право: «питання про загальне виборче право зовсім не так ясне для маси нашого селянства» [3, с. 144]. А костромський депутат Зиновій Френкель (уродженець Чернігівської губернії. – О. К.), хоч сам і виступав за розгорнуту формулу виборів, вважав усе ж, що адреса має відображувати думку всієї країни, а були місцевості, де депутати пройшли під лозунгом двоступеневих, а не прямих виборів (Зиновій Френкель балотувався й пройшов у Думу від Костромської губернії, не плутати з іншим Френкелем, Соломоном, депутатом від Київської губернії. – О. К.). Ще він трохи «вколов» Заболотного: «Я хочу вказати ще на те, що гарячковість у обговоренні веде до того, що надаються аргументи вкрай непереконливі: п. Заболотний сказав, що 70 млн жінок стоять за рівноправ'я, але цього не можна зробити, якщо не рахувати усіх немовлят жіночої статі. Я хочу вказати, що тактичні питання не можна обговорювати, виставляючи весь арсенал свого пафосу: вони вимагають спокійної вдумливості» [3, с. 146]. Заболотний, проте, не думав відступати, і цього ж дня – 3 травня – виступив ще раз, приблизно з тією ж аргументацією і в тому ж емоцій-

ному ключі: «... селянство знає, що у нього замість свого голосу одна трьохтисячна: селянство знає добре, що виборче право, яке дає маєтним класам по три і по п'ять тисяч голосів проти кожного селянського, то виборче право несправедливе, і воно називається неправим. Ми тепер обрані на основі загального виборчого права, тому що всі стани і всі національності в ньому беруть участь, але що ж ми бачимо – від 130 млн. населення селян і робітників прийшлося тільки 150 чоловік селян, а всі решта представники маєтних класів. Чому це? Тому, що виборче право несправедливе, ... нерівне, права й інтереси народу порушені» [3, с. 147].

Про думські виступи київського депутата – селянина Аркадія Грабовецького – нам уже доводилося писати доволі докладно, але там ішлося про аграрну проблему [5, с. 272–276]. У цьому ж разі нам цікаві перші його виступи, власне думський прецедент говоріння українською мовою: «Я не зовсім говорю російською й прошу вибачення у зібрання, але я хотів власне говорити проти графа Гейдена й згадати про тих селян, котрі говорять не зрозуміли й не розібралися у відповіді на тронну промову» (ідеться про спробу відкласти обговорення тексту адреси, мовляв, незрозумілого для селян. – О. К.). Я сам селянин і прекрасно розумію, відкладати ніколи й міркувати нічого. Ісус сказав: «Узявся за плуга – не оглядайся назад», а «кто не понимает, тот, нехай тогда не оглядывайся» [3, с. 71] (Тут і далі підкреслення наше. – О. К.). В іншому місці стенограми, уже за 4 травня, бачимо ще один неординарний виступ Грабовецького. Необхідність існування Державної ради він заперечує так: (у стенограмі примітка: «говорить українською», проте текст опубліковано вже російською, подаємо в зворотному перекладі. – О. К.) «Цар закликав нас до складної й важкої роботи. Царська Рада буде нам тільки заважати у цій роботі. Батюшка (попередній доповідач. – О. К.) сказав, що в Державній раді нове пиво вливається у старі міхи, а я думаю, що Державна рада – старий мішок, в котрий вливається нове пиво. Старий мішок

розірветься й нове пиво з нього вилетиться. В Думу весь народ посилав своїх представників. Дума знає, що й кому треба, де й хто страждає, де й хто гине від голоду й холоду, де й хто томиться в тюрмах і засланнях. Царська рада нічого не знає. Вона складена без нашого відома, нехай без нас вона й розійдеться» [3, с. 178]. У подібному ж ключі виступав з цієї теми інший хлібороб «від сохи», полтавський селянин Микола Онацький: «Панове, як це буде так, якщо Дума буде думати, а Державна рада в одну хвилину відмінить усі наші законопроекти. Один оратор сказав, що нічого не стоїть на дорозі, окрім Державної ради. Воно істинно так і буде. Якщо вона буде стояти, то всі наші законопроекти будуть відмінювати. Так на що ж ми обрані? Адже в Маніфесті 17 жовтня сказано, що жоден закон не матиме сили без схвалення Держаною думою. Навіщо ж Державна рада? Вона може роз'їхатися по домівках. Якщо не погодяться роз'їхатися, то можна дати їм грошей на дорогу [3, с. 180]. Тут цікаві й спроби говорити українською (у стенограмі за 2 травня, утім, більш схожою на суржик; за 4 травня, як ми бачили, оригінальний текст уже перекладено, а подальші виступи взагалі не містять якихось зауважень про мову, а викладені російською. – О. К.). Бачимо, проте, непогані риторичні фігури, вдалі метафори й порівняння, відчувається природний український гумор і певне навіть зухвальство (пропозиція державним мужам грошей від селянина на проїзд додому тощо).

Харківський депутат Дмитро Назаренко та полтавський Андрій Тесля мали непогану як для селян середню освіту, і це відчувається. Їхні виступи більш стримані й виважені, у цілому вписувалися в коло проблем, окреслених у програмі кадетської партії. Переважно це були зауваження та поправки, досить численні [3, с. 71, 118–119, 135–135 та ін.]. Поправки, утім, відхилені палатою.

А от чернігівець Петро Куриленко мав тільки початкову освіту, але великий досвід публічної діяльності – був гласним повітового й губерньського земства, волосним суддею,

говорив яскраво й пафосно «... Ті жахи й ті страждання, те глибоке горе, від котрого волає тепер уся велика наша країна ... не дозволяє мені говорити про них з такою холодною байдужістю, якою віє проект шанованої нашої комісії. Я не знаходжу, я не чую в ньому голосу того знедоленого, того пригніченого й голодного, вимученого й хворого народу, котрий уповноважив нас висловити його горе, і як дзеркальне скло відобразити неможливість подальшого існування. Проект відповіді комісії віє холодом, вдоволенням і скоріше тому скидається на вибачення перед тим віроломним урядом, котрий за своєю поблажливістю дав нам можливість засідати тут. Нас ніби гладить по головці той же розлючений бюрократизм, що задушив у людині громадянина, той бюрократизм, проти якого вимагають від нас нещадної боротьби. Адреса ніби віддає належне уряду за його поблажливість до нас, завдяки якому ми не були його жорстокою ретельністю перетворені в гарматне м'ясо [3, с. 135]. Ця промова хоч і нагадує газетні передовиці ліберальної преси тих часів, але характеристика адреси видається нам цікавою.

Своєрідними були й виступи подільського селянина Леонтія Штефанюка та катеринославського робітника з селянським корінням Митрофана Михайличенка. Штефанюк отримав слово на засіданні 4 травня і виступив із трохи слізними речами: «Я, Штефанюк, селянин Подільської губернії, Гайсинського повіту, обраний від волостей ... мене народ посилав сюди й просив гірко, навіть були такі, що й плакали, щоб просити тут і добиватися землі й свободи, волі й освіти...». Далі говорить у тому ж віктимному ключі: каже, що бачить, що тут треба дійсно добиватися правди, бо народ – страждалець, на цьому народі все стоїть. Він із цієї землі все царство, усю казну тримає, усе військо годує, але «... виходить так, що начальство, не маючи поля, живе тільки на гроші, і виходить так, що йому й без дощу врожай іде», ... Далі говорить про те, що селяни зі своєї « $\frac{1}{2}$ десятини захищають усю землю, яка є в Росії», а ті багатії, що мають по 10 000 десятин землі, «... навіть не

дають жодного солдата й виходить, що ми, всі бідні безземельні й малоземельні, захищаємо багатих дворян». Закінчує ж парадоксальним у цьому контексті схвальним висновком: «... я вважаю цю адресу на тронну промову хорошою й прошу затвердити й представити нашому Батечку Государеві, й послужити вітчизні своїй заради її благополуччя [3, с. 208–209].

Михайличенко в ході обговорення позиції адреси про становище робітників в імперії відверто користувався аргументами й риторикою соціал-демократичних брошур: «Робітники вже показали, що вони дозріли для того, щоби всю свою долю взяти у власні руки». До цього, мовляв, він (робітничий клас. – О. К.) «... ішов, не звертаючи уваги ні на що. Ріка крові лилася вулицями, містами, і скрізь він залишався сам...». Утім, далі Михайличенко, зробивши застереження про можливість помилки, усе ж назвав і союзників класу, «що брав долю у власні руки»: «... якщо я не помиляюся, з ним було трудове селянство, батьки, з яких виходять робітники (так. – О. К.), та трудова інтелігенція, котра їм вказувала шляхи, котра розвивала їх самосвідомість і котрою наводнили усі каторжні роботи (так. – О. К.). Просить не заглиблюватися в робітниче питання: «Прийде час, ми представимо робітничу програму, котру там вже схвалили і внесли в неї всі необхідні поправки» [3, с. 214]. Таємниче наразі «там», найімовірніше, мало означати якийсь ЦК, структуру на той час нелегальну. Отже, меншовик Михайличенко вимагав «поки що» охорони праці й восьмигодинного робочого дня, ну й, ніби між іншим, «установчих зборів, свободи обрання всім народам без різниці статі, віри й національності, при рівній, прямій і таємній подачі голосів» [3, с. 215].

Як бачимо з цих текстів, українські селяни під час обговорення адреси порушували багато проблем, але ні слова не сказали про власне українські вимоги.

У висновку можна стверджувати, що стенографічні звіти дають достатню можливість для висвітлення участі українських депутатів селянського походження в обговоренні зворотної адреси Державної думи, розгляду складу групи селянських депутатів та способів їхньої участі в обговоренні тексту документа. Особливості змісту й стилю виступів окремих депутатів, ступінь володіння предметом, емоційна складова промов, полемічні прийоми, зрештою мотивація цих депутатів залежала від їхнього життєвого досвіду, освіти, моральних та політичних переконань.

У цих виступах високий рівень спеціальних знань мирно вживався з популізмом, гострота висловлювань та український гумор – із неглибоким баченням проблем, щирість і відкритість – із партійним догматизмом, місцевий патріотизм – із байдужістю до української національної проблематики в цілому. Обговорення програмного думського документа українськими селянами в цілому продемонструвало їхній демократизм та скерованість на вирішення насамперед соціально-політичних проблем, що їх артикулювали програми загальноросійських політичних партій.

Однак ситуація не була статичною, і вже дуже скоро під час обговорення аграрного питання українська свідомість у прив'язці до української землі помітно зростає. Розгляд цієї динаміки та вивчення позиції інших депутатів – першодумців з України з гострих суспільних питань початку ХХ ст. містить непогану перспективу для подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції : вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії : [монографія] / А. Л. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А. – 2010. – 400 с. Бібліограф. : С. 179–220.
2. Государственная дума. Указатель к стенографическим отчетам (поименный и предметный). 1906 год. Сессия первая. – СПб. : Гос. тип., 1907. – 316 с.

3. Государственная дума: Стенографические отчеты. Созыв первый. – СПб. : Гос. тип., 1906. – Ч. I. – 866 с.
4. Коник О. О. Депутат Державної думи від Подільської губернії Іван Заболотний [Текст] / О. О. Коник // IX Подільська істор.-краєзн. конф. : матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 221–223.
5. Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.) : [монографія] / О. О. Коник ; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454, [2] с. : табл.
6. Коник О. О. Опубліковані джерела з історії Державної думи Російської імперії (1906–1917 рр.) [Текст] / О. О. Коник // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Теорія, методика, практика. Міжвузівський збірник наукових праць. Об'єднаний випуск 2009–2010 рр. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту. – 2009. – С. 305–318.
7. Коник О. О. Селянські депутати з України в I і II Державних думах Російської імперії [Текст] / О. О. Коник // Укр. іст. журн. – 1995. – № 1. – С. 58–66.
8. Лещенко М. Н. Українське село в революції 1905–1907 рр. [Текст] / М. Н. Лещенко. – К. : Наукова думка, 1977. – 360 с.
9. Соловьев К. А. История деятельности первых Государственных дум дореволюционной России: сравнительный анализ традиций правотворчества [Текст] / К. А. Соловьев, В. В. Шелохаев. – М. : Издание Государственной Думы, 2013. – 240 с.

А. А. Коник, Херсонский государственный университет, г. Херсон, Украина

УКРАИНСКИЕ КРЕСТЬЯНЕ В ОБСУЖДЕНИИ АДРЕСА РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ В ОТВЕТ НА ТРОННУЮ РЕЧЬ ИМПЕРАТОРА 27 АПРЕЛЯ 1906 г.

На основе стенографических отчетов освещены конкретные обстоятельства участия украинских депутатов крестьянского происхождения в трехдневном обсуждении текста обратного адреса Государственной думы. Рассмотрен состав группы крестьянских депутатов и способы их участия в обсуждении текста документа. Обращено внимание на особенности содержания и стиля выступлений отдельных депутатов, степень владения предметом, эмоциональную составляющую выступлений, полемические приемы. Проанализирована мотивация депутатов, ее зависимость от их жизненного опыта, образования, моральных и политических убеждений.

Отмечено, что в этих выступлениях высокий уровень специальных знаний мирно соседствовал с популизмом, острота высказываний и украинский юмор – с неглубоким видением проблем, искренность и открытость – с партийным догматизмом, а местный патриотизм – с равнодушием к украинской национальной проблематике в целом. Обсуждение программного думского документа украинскими крестьянами в целом продемонстрировало их демократизм и склонность к решению прежде всего социально-политических проблем, артикулированных в программах общероссийских политических партий.

Ключевые слова: украинские крестьянские депутаты; первая Государственная дума; обратный адрес.

О. О. Коник, Kherson state university, Kherson, Ukraine

UKRAINIAN PEASANTS DEBATE ADDRESS RUSSIAN STATE DUMA IN RESPONSE TO THE EMPEROR SPEECH FROM THE TRONE ON 27 APRIL 1906

Based on verbatim reports the specific circumstances of the participation of deputies of the Ukrainian peasant origin in the three-day discussion of the text of the return address of the State Duma of 2–5 May 1906 are highlighted.

Composition of the Peasants' Deputies group ways of their participation in the discussion of the text of the document are considered. Geographically, the deputies represented Katerinoslavs'ku (Mytrofan Mykhailychenko), Kyivs'ku (Arkadii Hrabovets'kyi), Podil'sku (Ivan Zabolotnyi and Leontii Shtefaniuk), Poltavs'ku (Mykola Onats'kyi and Andrii Teslia), Kharkivs'ku (Dmytro Nazarenko) and Chernihivs'ku (Petro Kurylenko) provinces. As for the parties these people were or were guided by the Duma factions of the Cadets, Trudovyks and Social Democrats, that is, they belonged to the liberal or left-radical sector of the Russian political elite of the time. This is largely predetermined the orientation of their performances during the discussion of the response addresses.

Attention is paid to particular content and style of deputies, speeches the Level of Knowledge of the subject, the emotional component of performances, polemical tricks. The motivation of Deputies, its dependence on their life experiences, education, moral and political beliefs are analyzed. Most clearly it the motivation was demonstrated by Zabolotnyi – a graduate of the Law Faculty of the University of St. Vladimir, Hrabovets'kyi – Kyiv farmer with diverse life experience, Mykhailychenko – Katerynoslav worker of peasant origin, a Social Democrat. Deputies Teslia, Nazarenko, Kurylenko had good education and outlook as for farmers, their statements were moderately critical. Podolyanyn Leontii Shtefaniuk, judging by his speech, had no clear political beliefs and performed situationally.

It is noted that in the considered performances a high level of expertise (Zabolotnyi) peacefully coexisted with populism, visual expression and Ukrainian humor (Hrabovets'kyi, Onats'kyi) – with a shallow vision of problems, sincerity and openness (Mykhailychenko) – with a party dogmatism and local patriotism – with indifference to the Ukrainian national issues in general. The discussion of talk software Duma document by Ukrainian peasants demonstrated their penchant for democracy and the decision of primarily socio-political problems, articulated in programs of all-Russian parties, widely represented in the Ukrainian provinces at the time.

Keywords: *Ukrainian peasant deputies; the First State Duma; the return address.*

© Кони́к О. О., 2015

Дата надходження статті до редколегії 12.06.2015

Рецензенти: *д-р іст. наук, професор Сінкевич Є. Г.;*
д-р іст. наук, професор Котляр Ю. В.